

„Позивам за свједока вријеме, почетак и свршетак свега – да је сваки човјек увијек на губитку.“ Овим песимистичким речима Меша Селимовић почиње и завршава роман „Дервиш и смрт“ наводећи нас да размишљамо о постојању човека као трагичног бића. Човек долази на свет и одлази са њега мимо своје воље у вечном страху од кратког живота. Шта је смисао човекове борбе? Смемо ли да правимо компромисе због сазнања да нам је живот кратак и непоновљив?

Соучен са смрћу човек своди рачуне и пред богом и пред самим собом, прави резиме свог земаљског постојања. Слажу се животне истине у потресну исповест која показује његова настојања да се избори са бесмислом неправди и недаћа. Он грозничаво покушава да задржи своје људско достојанство. Ахмед Нурудин, главни јунак романа „Дервиш и смрт“, двадесет година живи прецизно утврђену улогу коју му је наметнуо живот. Хапшење његовог брата руши ту хармонију и доводи до његовог унутрашњег расцепа. Од човека наизглед сигурног у свом свету, који верује у лепоту и поштење и сматра својом дужношћу и срећом да чува себе и друге од греха, претвара се у човека кога мржња гони на освету. Он почиње да сумња, не налази потребне одговоре у Курану и губи ослонац који је имао у вери. Околности га нагоне да се окрене оној страни постојања коју никада није примећивао - духу побуне као одговору на све неправде на свету. Маска иза које се крио спада и он остаје огољен и беспомоћан. Као нежна биљка повија се пред животним недаћама које попут олује покушавају да га докрајче и очајнички се труди да преживи и не утопи се у ковитлацу несрећа и неправди. Од момента када је «извукао камен из темеља» све је почело да се одроњава и руши: **„Живот је изгледао чврста зиданица, ниједна пукотина се није видјела, а изненада потрес, бесмислен и нескривен, порушио је поносну зиданицу као да је од пијеска.“**

Промене које су изазване хапшењем његовог брата Харуна утичу да Ахмед од верника и поштеног човека постане издајник најбољег пријатеља и да личну корист стави испред свега, да погази веру, љубав, да изгуби наду и смисао свог постојања. У његовом животу пријатељство се претаче у издају, љубав у мржњу, прошлост у садашњост. У почетку чврсти морални принципи му не дозвољавају да **почини** ситне преваре које би помогле при ослобађању брата. Он верује у више принципе **и** правду и када бива суочен са стварним светом пита се шта је он у ствари - празна љуштурса, мезар или нешто још горе. Преиспитује своје поступке и свестан је да је љубав према брату била јача од моралних принципа све би било другачије. Сазнање да му је брат убијен, осуђен пре правог суђења **као и** његово сопствено хапшење и боравак у тамници покреће (праву) бујицу промена код Ахмеда. Он постаје огорчен и пре свега жељан освете: **„Да мржња има мирис, осећало би се иза мене на крв. Да има боју, црн траг би остајао за мојим петама. Да може да гори, пламен би сукљао из свих мојих отвора.“**

Када Ахмед размишља о прошлости мржња га наводи на освету. Иза те мржње негде у позадини (симболично) трепери нада која смењују мржњу и указују на симболику среће која се може остварити кроз љубав, пријатељство, славу и друштвени положај. Мотив среће и пријатељство између Хасана и дервиша макар на тренутак уноси оптимизам и враћа веру у људе.

Моманат када дервиш постаје кадија у њему буди наду у срећу и остварење дечачког сна. Али ускоро остаје усамљен, окружен лошим људима и издаје најбољег пријатеља. Мислио је да ће посредством моћи постати независтан а изгубио је независност. Желео је спокој, а живот му је наменио немир. Желео је славу, а изгубио све. Закључује да је срећа тренутна, а златна птица, симболична слика из детињства, неоставрива и фантастична, ни пријатељство није златна птица која ће човеку донети срећу.

Супротно њему Хасан – светски путник **и** песник прихвата живот онакав какав јесте и издиже се **изнад** падове и разочарења недозвољавајући да га они одреде. Хасан је симбол слободног, богатог и расцветаног живота који у свему види оптимизам и који пружа отпор космичкој снази и безосећајности. Ипак, обојица сваки на свој начин долазе

до спознаје да је у свету премало добра, да је свет испреплетан невидљивим замкама које гурају људе у грех и јад.

Дервиш у свом животу спознаје и улогу власти: власт је увек иста, дистанцирана од појединца, окренута својим личним интересима учиниће све да их оствари. И у тренуцима кад он постаје део власти схвата да је она увек непријатељ човеку. Суочен са смрћу пише своју исповест и своди рачуне покушавајући при том да очува достојанство. Све ствари у животу су повезане тајанственим везама, људи се деле на ловце и уловљене а на крају, сви су уловљени.

Ахмед зна да Човек у свом животу пролази кроз три фазе. На почетку није свестан сложености живота, не познаје његове тајне и живи у потпуној хармонији и срећи. Када наслути неспоразуме између себе и околине тада посеје семе сумње и усамљености и улази у другу животну фазу. На крају наступа време несигурности и властите немоћи. Постаје свестан да је тек зрнце песка у непрегледној пустињи. Човек не може да се избори са оним што живот доноси зато што су удари сувише снажни и лако га слома. Када би знао шта је истина, шта је правда, шта моћ, где је граница добра и зла, где је излаз из мука против којих се бори, сву енергију свог бића усмерио би у повољном правцу. Кључ човекове судбине је у путу који сам бира. Ако изабере освету и мржњу, сигурно тоне у пропаст и нема му спаса. Ако изабере љубав и доброту, његов живот добија смисао и људскост. И у тај избор треба веровати.